

บทที่ 2

ชุมชนกับศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี

ประวัติศาสตร์ของจังหวัดจันทบุรี

จันทบุรี เป็นเมืองเก่าแก่ เป็นเมืองที่พวกขอมสร้างขึ้น เคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีการสำรวจแหล่งโบราณคดีหลายแห่งในจันทบุรี พบเครื่องมือเครื่องใช้ ยุคหินขัด (อายุประมาณ 2,000 ปี) ในเขตอำเภอมะขาม อำเภอท่าใหม่ และที่ราบเชิงเขาที่บ้านคลองบอนอำเภอโป่งน้ำร้อนหัวเมืองเดิมตามศิลาจารึกว่า"ควนคราบบุรี" ชาวพื้นเมืองเรียกว่า "เมืองกาไว" เป็นเมือง ที่มีความสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของไทย โดยเฉพาะในช่วงที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเตรียมกู้เอกราช ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง และสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงที่ประเทศไทยถูกรุกรานจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก ปัจจุบันยังมีสิ่งก่อสร้างหลงเหลือเป็นหลักฐานให้ได้ชมหลายแห่ง(จังหวัดจันทบุรี. 2549: ออนไลน์)เริ่มมีการตั้งเมืองครั้งแรกที่บริเวณหน้าเขาสระบาป ราวพุทธศตวรรษที่ 18 "ชาวของ" (ชนเผ่าในตระกูลมอญ-เขมร) เป็นชนพื้นเมืองกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในป่าตะวันออก บริเวณจันทบุรี ตราด ระยอง โดยเฉพาะเขตรอยต่อจันทบุรี-ตราด ซึ่งเป็นแหล่งของป่า และสมุนไพร ที่อุดมสมบูรณ์ ทั้ง รง ครั่ง ขี้ผึ้ง กระจวาน ไม้กฤษณา หวาย จันท์ขาว อบเชยป่า ขมิ้นหอม น้ำมันยางเร็ว ในสมัยก่อนชาวของดำรงชีพด้วยการเก็บของป่าขาย ปัจจุบันพื้นที่ป่าลดน้อยลง เพราะถูกหักล้าง เพื่อทำสวน ทำไร่ ถูกจับจองโดยคนไทยและคนจีน การเก็บของป่ากลายเป็นสิ่งผิดกฎหมายนายพรานไพร่ต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตไปเป็นแรงงานในเมือง หรือบางส่วนยังคงทำสวนทำนากันอยู่ (ปัจจุบันชาวของส่วนใหญ่จะอยู่ที่บ้านคลองพลู อำเภอเขาชีมณภู)

พ.ศ.2200 ได้ย้ายมาสร้างเมืองใหม่ที่บ้านลุ่มซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรี และหลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเมื่อครั้งยังเป็นพระยาวชิรปราการได้นำกำลังพลประมาณ 500 คน ตีฝ่าวงล้อมพม่าออกทางทิศตะวันออกและยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นเวลา 5 เดือน เพื่อเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหารและไพร่พล จากนั้นจึงนำกำลังพลทั้งไทย-จีน จำนวน 5,000 คน กลับไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 2310 เหตุการณ์ดังกล่าวนับเป็นความภาคภูมิใจของชาวจันทบุรี ซึ่งเราสามารถเห็นได้จากอาคารที่มีโบราณสถาน และอนุสรณ์สถานหลายแห่งที่มีความเกี่ยวข้อง หรือจัดสร้างขึ้นเพื่อเป็นการน้อมรำลึกถึง พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ในครั้งนั้น

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ย้ายเมืองไปตั้งที่บ้านเนินวง ซึ่งอยู่ในที่สูงเพื่อเป็นที่มั่นในการป้องกันการถูกรุกรานของญวน จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมืองจันทบุรีได้ย้ายกลับมาตั้งที่บ้านลุ่มตามเดิมเนื่องจากบ้านเนินวง อยู่ไกลจากแหล่งน้ำในปี พ.ศ. 2436 เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และฝรั่งเศส ได้เข้ามายึดครองเมืองจันทบุรีไว้ยาวนานถึง 11 ปี จนไทยต้องยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสเพื่อแลกเมืองจันทบุรีกลับคืนมา (จังหวัดจันทบุรี. 2556: ออนไลน์)

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จันทบุรีจัดเป็นหัวเมืองขึ้นต่อกรมท่า ต่อมาในปี พ.ศ.2449 ได้จัดตั้งมณฑลจันทบุรีขึ้น โดยมีเมืองจันทบุรี ระยอง และตราดอยู่ในเขตปกครอง เมื่อถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2476 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้ยกเลิกมณฑล

เทศาภิบาล และจัดระเบียบราชการ ส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัด และอำเภอเมืองจันทบุรีได้ขยายจากบริเวณ บ้านลุ่มซึ่งอยู่ริมแม่น้ำจันทบุรี เข้ามาบริเวณพื้นที่ในส่วนที่เป็นที่ราบลอนลูกคลื่น อย่างไรก็ตาม บริเวณบ้านลุ่ม ก็ยังเป็นแหล่งที่มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ปัจจุบัน จันทบุรีแบ่งการปกครองออกเป็น 10 อำเภอ คืออำเภอเมือง อำเภอท่าใหม่ อำเภอขลุง อำเภอแหลมสิงห์ อำเภอโป่งน้ำร้อน อำเภอมะขาม อำเภอสอยดาว อำเภอนายายอาม อำเภอแก่งหางแมว และอำเภอเขาชีชมภู จังหวัดจันทบุรี หรือ "เมืองจันท" เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ ดินฟ้าอากาศเอื้ออำนวยต่อการปลูกผลไม้หลายชนิด โดยเฉพาะทุเรียน เงาะ มังคุด และพืชผลทางการเกษตรอื่น ๆ เช่น พริกไทย ยางพารา เป็นศูนย์กลางธุรกิจด้านอัญมณี และมีแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจมากมาย ไม่ว่าจะเป็นภูเขา ป่าไม้ น้ำตก ชายทะเล แลโบราณสถาน โบราณวัตถุต่าง ๆ (จังหวัดจันทบุรี. 2556: ออนไลน์)

ที่ตั้งและอาณาเขต

จังหวัดจันทบุรี ตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกของประเทศไทย ซึ่งห่างจากกรุงเทพฯ ระยะทาง 245 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 6,338 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 3,961,250 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงดังนี้ทิศเหนือ ติดต่อกับ จังหวัดชลบุรี, จังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดสระแก้วทิศใต้ ติดต่อกับ อ่าวไทย และจังหวัดตราดทิศตะวันออก ติดต่อกับ ประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย และจังหวัดตราดทิศตะวันตก ติดต่อกับ จังหวัดระยอง และอ่าวไทย (จังหวัดจันทบุรี. 2556: ออนไลน์)

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่จังหวัดจันทบุรี แบ่งลักษณะภูมิประเทศได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ภูเขาสูงและเนินเขา ได้แก่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือติดกับจังหวัดระยองและจังหวัดฉะเชิงเทรา ในเขตอำเภอแก่งหางแมว มีเขาชะมูล ชะอม และลำปลายปรกเขต เป็นต้นกำเนิดลำน้ำสาขาของคลอง โตนด ทางตอนเหนือและตะวันออกมีทิวเขาจันทบุรีประกอบด้วย เขาสอยดาวเหนือเขาตะเคียนทอง เขาพระบาท พลวง เขาปล้อง เขาสอยดาวใต้ทิวเขาจันทบุรีทอดตัวจากเขตติดต่อกับจังหวัดสระแก้วลงมาตอนกลางของจังหวัด บรรจบกับเขาสามง่ามของ ทิวเขาบรรทัด ทิวเขาจันทบุรีครอบคลุมพื้นที่ด้านตะวันออกของอำเภอเขาชีชมภู ตะวันตกของอำเภอสอยดาวและอำเภอโป่งน้ำร้อน ส่วนเขาสามง่าม อยู่ทางตอนใต้ของอำเภอโป่งน้ำร้อน ตะวันออกของอำเภอนายายอามและตอนเหนือของอำเภอขลุง ส่วนเนินเขามีกระจายอยู่ทั่วไปในทุกอำเภอ

2. ที่ราบสูงและที่ราบเชิงเขา ได้แก่ ด้านตะวันออกของเขาสอยดาวจรดชายแดนไทย -กัมพูชา ในพื้นที่อำเภอสอยดาว อำเภอโป่งน้ำร้อน ด้านใต้ของเขาสามง่าม พื้นที่ตอนกลางอำเภอขลุง และตะวันออกของอำเภอมะขาม อีกบริเวณหนึ่งระหว่างเขาสอยดาวกับเขาชมูลในพื้นที่อำเภอแก่งหางแมว อำเภอเขาชีชมภู และทางตอนเหนือของอำเภอ ท่าใหม่

3. ที่ราบลุ่มน้ำและที่ราบชายฝั่งทะเล ได้แก่ลุ่มน้ำคลองโตนด ไหลผ่านอำเภอแก่งหางแมว อำเภอเขาชีชมภู อำเภอท่าใหม่ ลุ่มน้ำจันทบุรีไหลผ่านทางตะวันตกของอำเภอมะขาม อำเภอเมืองจันทบุรีและอำเภอแหลมสิงห์ ลุ่มน้ำพังราดมีเฉพาะลำน้ำสาขา อยู่ในพื้นที่อำเภอนายายอาม แล้วไหลไปบรรจบกับลำน้ำสาขา

จากอำเภอแก่ง จังหวัดระยอง รวมเป็นลำน้ำพังราดไหลลงใต้เป็นแนวระหว่างจังหวัดจันทบุรีและจังหวัดระยอง ลุ่มน้ำเวฬุ ไหลจากเหนือลงใต้ในเขตอำเภอคลองส่วนที่ราบชายฝั่งทะเลได้แก่ พื้นที่ตอนใต้ของอำเภอนายายอาม อำเภอท่าใหม่ อำเภอแหลมสิงห์และอำเภอคลองนอกจากนี้ จังหวัดจันทบุรีมีชายฝั่งทะเลระยะทางยาวประมาณ 108 กิโลเมตร มีอ่าวและหาดทรายหลายแห่งและมีเกาะต่าง ๆ (จังหวัดจันทบุรี. 2556: ออนไลน์)

กลุ่มชนต่าง ๆ ในจังหวัดจันทบุรี

ในจังหวัดจันทบุรี นอกจากชาวไทยแล้วในจังหวัดจันทบุรียังมีกลุ่มชนกลุ่มอื่น ๆ เข้ามาอาศัยอีกดังนี้

1. ชาวชอง เชื่อกันว่าเป็นคนพื้นเมืองเดิมในดินแดนแถบนี้ ส่วนใหญ่จะรวมกลุ่มกันอยู่ในบริเวณเชิงเขาสอยดาวและเขาศิขณภูมิ ในพื้นที่อำเภอโป่งน้ำร้อน อำเภอมะขามและอำเภอเขาศิขณภูมิ โดยเฉพาะในเขตตำบลตะเคียนทอง คลองพลูและพลวง ชาวชองมีรูปร่างสันทัด สูงประมาณ 5-5.5 ฟุต ผมหยิกขอตตาโต ริมฝีปากหนา นักมานุษยวิทยาจัดชนกลุ่มนี้อยู่ในกลุ่มมอญ-เขมร ซึ่งเป็นสาขาย่อยของกลุ่มออสโตร-เอเชียติก ชาวชองมีภาษาพูดและวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง นับถือผีบรรพบุรุษ ทำพิธีเซ่นไหว้ทุกปีเป็นการรวมญาติ เรียกว่า พิธีเลี้ยงผีหิ้ง ผีโรง แต่เดิมชาวชองอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าเชิงเขา ปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่อย่างง่าย ๆ และมักโยกย้ายหากมีคนตายในบ้าน นอกจากจะทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการปลูกข้าวไร่แล้ว ยังเป็นนักเก็บของป่าและพรานที่ชำนาญ ปัจจุบันประกอบอาชีพทำสวนผลไม้และรับจ้าง

2. ชาวจีน เนื่องจากเมืองต่าง ๆ ทางแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกอยู่ในเส้นทางการค้าทางทะเลระหว่างไทยและจีนมาแต่โบราณ จึงมีชุมชนของชาวจีนอยู่ในบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก เฉพาะที่จันทบุรีมีชุมชนชาวจีนตั้งเดิมอยู่ตามชายฝั่งทะเลหลายแห่ง ทั้งในเขตอำเภอคลอง แหลมสิงห์และท่าใหม่ ส่วนใหญ่ทำอาชีพประมงและค้าขาย ในเขตอำเภอเมืองจันทบุรี มีชุมชนชาวจีนเก่าเป็นจีนฮกเกี้ยน อยู่ในบริเวณริมแม่น้ำจันทบุรีเรียกว่า ย่านท่าหลวง ไปจนถึงบริเวณชุมชนชาวนวน ที่เรียกว่า ตลาดล่าง โดยมีศาลเจ้าเป็นที่หมายเขต ชาวจีนเป็นผู้บุกเบิกกิจการหลายอย่าง อาทิ การต่อเรือสำเภา การค้า รวมทั้งเป็นนายอากรเก็บส่วยด้วย

3. ชาวนวน เข้ามาตั้งถิ่นฐานในจันทบุรีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จากประวัติวัดโรมันคาทอลิกจันทบุรี ระบุว่าพระสังฆราชซังปอง เดอ ชิเซ ให้บาทหลวงเอ็ดเดินทางมาดูแลคาทอลิกชาวนวน ซึ่งอพยพหนีภัยการบีบบังคับทางศาสนาในญวนเข้ามาอยู่ในจันทบุรีหลายสิบปี ก่อนที่บาทหลวงเอ็ดเดินทางมาถึงในปี พ.ศ. 2254 (สมัยพระเจ้าท้ายสระ) พบว่า ขณะนั้นจันทบุรีมีคาทอลิกชาวนวนจำนวน 130 คน บาทหลวงได้สร้างโบสถ์หลังเล็ก ๆ ขึ้น ต่อมาได้มีการย้ายอีก 3 ครั้ง จนมาตั้งอยู่ในบริเวณปัจจุบัน จากนั้นชุมชนชาวนวนคริสต์ก็ค่อยขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ โดยมีโบสถ์เป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นศูนย์รวมจิตใจ ต่อมาเมื่อชุมชนญวนแถบริมแม่น้ำจันทบุรีไม่สามารถขยายเขตออกไปได้อีกจึงได้แยกไปตั้งในถิ่นอื่น เช่น อำเภอคลอง อำเภอท่าใหม่ และบ้านท่าฉลอม

4. ชาวเขมร เนื่องจากจันทบุรีมีเขตติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐกัมพูชาประชาธิปไตย จึงมีหมู่บ้านชาวเขมรอยู่ตามชายแดนหลายแห่ง เช่น บ้านแหลม บ้านโหล่าเจ๊กและบ้านผักกาด ในอำเภอโป่งน้ำร้อน

5. ชาวกุหล่า เป็นชนกลุ่มน้อยจากพม่าที่เข้ามาอาศัยอยู่ในจังหวัดจันทบุรีช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวกุลห่าเรียกตนเองว่า “ไต” แต่คนไทยจะเรียก “ไทยใหญ่” ชาวเขมรจะเรียก ชาวต่างชาติที่เข้าไปในเขมรว่า “กาลา” ชื่อกุลห่าก็เรียกตามภาษาเขมรแต่เพี้ยนเสียงเป็น “กุลห่า” ผู้สูงอายุ ของชาวกุลห่าเล่าให้ฟังว่า พวกเขาอพยพ “มาตามพลอย” โดยเริ่มเข้ามาทำพลอยที่ตำบลบางกะจะ ต่อมา ได้อพยพไปทำพลอยที่อำเภอบ่อไร่ ข้ามไปถึงบ่อไพริน บ่อเวฬุ และได้กลับมาตั้งถิ่นฐานในจันทบุรีในช่วง หลัง พ.ศ. 2498 (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2544 : 18-19)

ภาษา

ภาษาพูดของชาวจันทบุรีจัดอยู่ในกลุ่มภาษาถิ่นไทยตะวันออก ซึ่งโดยทั่วไปแล้วจะคล้ายคลึงกับ ภาษาไทยกลาง จะต่างกันบ้างตรงวิธีการออกเสียงซึ่งฟังดูหนักแน่น จริงจัง และมีศัพท์บางคำที่ใช้กัน เฉพาะถิ่น สำเนียงพูดฟังเข้าใจได้ไม่ยากนัก แต่การเลียนเสียงให้เหมือนไม่ใช่ของง่ายเพราะการออกเสียงสูง ต่ำหลายคำแตกต่างกันไปจากสำเนียงไทยภาคกลาง เช่น คำตายที่สะกดด้วยแม่กกและกค ที่พยัญชนะต้นเป็น อักษรกลางหรืออักษรสูง เช่น บก จบ หรือขด ทางภาคกลาง จะออกเสียงเอก สำเนียงจันทบุรีจะ ออกเป็นเสียงสามัญ ถ้าพยัญชนะต้นเป็นอักษรต่ำ เช่น ครก ทางภาคกลาง ออกเสียงตรี แต่คนท้องถิ่นจะ ออกเสียงโท เป็นต้น นอกจากนี้สำเนียงในท้องถิ่นต่าง ๆ ยังมีระดับเสียงต่างกันอีก เช่น สำเนียงท่าใหม่ สำเนียงขลุง สำเนียงแหลมสิงห์ และกลุ่มหมู่บ้านตะกวดน้ำ บางกะไชย ชำห่าน จะออกสำเนียงคล้ายคลึงกับสำเนียงทาง ภาคใต้ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2544 : 91)

ขนบธรรมเนียมท้องถิ่นของจันทบุรี

ขนบธรรมเนียมหมายถึง สิ่งที่สังคมยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านานตามระเบียบแบบแผนหรือ ข้อกำหนดที่สังคมยอมรับ เช่น ขนบประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ประเพณี เนื่องในเทศกาลต่าง ๆ เป็นต้น และ อีกประการหนึ่ง คือ เรื่องที่สังคมนั้น ๆ ปฏิบัติตามปกติสามัญ ที่ไม่ผิดไม่ถูกหรือมีระเบียบแบบแผน แต่ถ้า ไม่ปฏิบัติตามอาจได้รับการตำหนิจากสังคมดังที่เรียกว่า ขนบธรรมเนียม เช่น การแต่งกาย กิริยามารยาท การพูดจา เหล่านี้เป็นต้น

1. วัฒนธรรมการแต่งกายของหญิงชายชาวจันทบุรี หญิงชาวจันทบุรีในอดีต นิยมนุ่งผ้าโจงกระเบน ห่มผ้าแถบ บางทีก็ห่มแบบตะแบงมาน เด็ก ๆ ก็นุ่งผ้าโจงกระเบนเช่นกันและนิยมสวมเสื้อกันมาก ดังพระ ราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระยะทางเสด็จประพาสจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. 2419 ทรงกล่าวถึงการแต่งกายของหญิงที่อยู่บริเวณบ้านสระบาป

“ผู้หญิงที่นั่นเห็นสวมเสื้อมากเหมือนพวกสาวทรงดำ ใช้ผ้าสีน้ำเงินตัดเป็นเสื้อกระบอกคุมจิ้นบ้าง เสื้อ เอวบ้าง” ผ้าที่ใช้เป็นผ้าพื้นที่ทำในจันทบุรีดังที่ทรงกล่าวไว้อีกตอนหนึ่ง คือ “ผ้าพื้นนั้นนอกจากเมืองปีหนึ่ง เพียง 200 ผืน 300 ผืน ราคาผืนละกึ่งตำลึง แต่ใช้ในพื้นเมืองมากด้วย ราษฎรในพื้นที่เมืองนุ่งผ้าพื้นทั้งนั้น ไม่เห็นมีใครนุ่งผ้าลายเลย”

การแต่งกายมีการพัฒนามาเป็นโจงกระเบนใส่เสื้อคอกระเช้า ภาพลักษณ์ที่เห็นคือ “เคี้ยวหมากหยับ ๆ สวมเสื้อคอกระเช้า นุ่งผ้าโจงกระเบน เหน็บผ้าเช็ดปากผืนย้อม พร้อมกระเช้าหมาก” และในยุค 60-70 ปีที่

ผ่านมานี้ พัฒนมาเป็นนุ่งผ้าชิ้น สวมเสื้อคอกระเช้าในยามที่อยู่กับบ้าน ส่วนหญิงที่สืบเชื้อสายมาจากชาวจีนแท้ จะนุ่งกางเกงจีน เหมือนที่พบเห็นในปัจจุบันทั่วไป แต่ชนิดของผ้าที่ใช้ตัดเป็นไปตามยุคตามสมัย ในปัจจุบันผู้หญิงนุ่งโจงกระเบนหมั้นผ้าแถบนั้นพบได้น้อย แต่นุ่งโจงกระเบนสวมเสื้อคอกระเช้า ยังคงเหลืออยู่บ้างสำหรับหญิงซึ่งมีอายุประมาณ 80-90 ปีขึ้นไป และอาศัยอยู่ในแถบชานเมืองชนบท

สำหรับการแต่งกายของผู้ชายสมัยก่อนประมาณ 100 กว่าปี ชาวไร่จะนุ่งผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง กางเกงขาก๊วย แต่ไม่นิยมสวมเสื้อ นิยมใช้ผ้าขาวม้าคาดพุง พาดบ่า คล้องคอ ตามแต่ถนัด และเมื่อพักผ่อนอยู่กับบ้านยามค่ำคืน นิยมนุ่งโสร่ง ผ้าขาวม้า เมื่อออกงานนิยมสวมเสื้อคอกลมและยังคงใช้ผ้าขาวม้าคาดเอวหรือพาดบ่าลดลง ระยะเวลาการใช้ผ้าขาวม้าคาดเอวหรือพาดบ่าลดลง แต่ยังคงใช้อยู่ เช่น ใช้ผลัดอาบน้ำ แต่ปัจจุบันเปลี่ยนบทบาทของผ้าขาวม้าเปลี่ยนมานุ่งกางเกงขาสั้นและกางเกงขายาวตามสมัยมากกว่า

จากสภาพตามที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าชาวจีนทบุนิยมแต่งกายเรียบง่าย แต่การแต่งกายของคหบดีหรือผู้ที่รับราชการงานเมืองก็จะพิถีพิถันมากขึ้น แต่งกายเหมาะสมกับฐานะหน้าที่การงาน วาระและโอกาสต่าง ๆ ตามสมัยนิยม ซึ่งผู้พบเห็นก็พอจะแยกได้ แต่ก็ผสมกลมกลืนในชุมชนที่อยู่จนเปรียบเสมือนพวกเดียวกัน และมีวิวัฒนาการการแต่งกายไปตามยุคสมัยเช่นกัน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมาย เหตุ. 2544 : 147)

ลักษณะนิสัยคนจันทบุรี

กล่าวกันว่า “สำเนียงส่อภาษา กิริยาส่อสกุล” ถ้าจะแปลความในข้อความที่กล่าว ความหมายหนึ่งคือ การพูดจาบ่งบอกถึงถิ่นฐาน ชาติบ้านเกิด และลักษณะท่าทางกิริยาอาการทำให้รู้ว่าเป็นคนเช่นไร คนจันทบุรีมีลักษณะเฉพาะที่บ่งบอกดังกล่าวข้างต้นนี้เช่นกัน

มารยาทหรือลักษณะนิสัยคนจันทบุรี มีผู้วิพากษ์คนจันทบุรีว่า “เป็นคนพูดเร็ว หัวนสั้น ไม่มีหางเสียง แต่มีความจริงใจ” จากข้อวิพากษ์บ่งบอกถึงลักษณะนิสัยและสะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของคนจันทบุรีได้เป็นอย่างดี

จันทบุรีเป็นเมืองสงบร่มเย็น ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีทั้งป่าเขา น้ำตก ทะเลและที่ลุ่ม สภาพภูมิอากาศมีฝนตกชุกชื้น ส่งผลให้เกิดทรัพยากรสินทางธรรมชาติ ผลผลิตการเกษตร สร้างรายได้ให้คนจันทบุรีมาตลอด ชาวจันทบุรีจึงได้ชื่อว่า “กินดีอยู่ดีไม่ต้องพึ่งพาใคร” มีความบากบั่นในการสร้างฐานะ ซึ่งได้แบบอย่างจากชาวจีนที่ย้ายถิ่นฐานมาทำมาหากิน หลังจากที่มีการค้าขายกับต่างประเทศ ลักษณะ “การขยันทำมาหากิน” เหล่านี้ ล้วนมีสิ่งหล่อหลอมลักษณะนิสัยคนจันทบุรีให้มีความจริงใจต่อการดำเนินชีวิตทรหดอดทน ทำให้เป็นคนแข็งแรงและหยิ่งในสายตาของคนต่างถิ่นที่ได้มาสัมผัสต่อสังคมคนจันทบุรีซึ่งสังเกตได้จากสำเนียงการพูดที่แข็งห้วน ไม่มีหางเสียง ขาดความนุ่มนวล แต่เป็นความจริงเมื่อได้คบหากันจะพบว่า นิสัยใจคอที่แท้จริงนั้น ชาวจันทบุรีมีความจริงใจ โอบอ้อมอารีรักเพื่อนพ้องและชอบช่วยเหลือกัน กล้าที่จะเผชิญในเหตุการณ์ที่ถูกต้อง ยอมรับความเป็นจริงอันเป็นนิสัยของคนกล้าหาญเด็ดเดี่ยวดังเช่นบรรพบุรุษ

ความเป็นคนจันทบุรีในลักษณะดังกล่าว เป็นที่ภูมิใจของคนจันทบุรีเป็นอย่างยิ่ง และจะให้เหตุผลถึง เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะเราคนจันทบุรีเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของนักรบกู้ชาติที่ร่วมรบในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของคนจันทบุรีเป็นคนรักสันโดษ ไม่ชอบวุ่นวายและยุ่งเกี่ยวกับเรื่อง ที่ก่อให้เกิดผลในทางลบ จึงมักพบว่ายามค่ำคืนคือเวลาพักผ่อน คนจันทบุรีมักจะปิดประตูนอนแต่หัวค่ำ ตั้งแต่ เข้าประกอบสัมมาอาชีพของตนด้วยความขยันขันแข็ง คิดสร้างสรรค์งานในอาชีพให้ประสบผลสำเร็จ มีชื่อเสียงเป็นที่ทราบกันทั่วไป ทั้งในงานฝีมือเชิงช่าง หรือการพัฒนางานอาชีพ และในอดีตฝีมือช่างของชาว จันทบุรีมีชื่อเสียงเลื่องลือ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งของเสด็จ ประพาสจันทบุรี เช่น ช่างเกวียน เกวียนของชาวจันท “งามกว่าเกวียนในหัวเมืองทั่วทั้งปวง” ช่างทอง ใน วันพุธ แรม 12 ค่ำ เดือน 3 ปีวอก พ.ศ. 2427 ทรงเสด็จทางเรือ “ลงเรือที่ทำคลองน้ำใสแล้วขึ้นไป เมืองเก่า เพื่อจะได้รับของ ซึ่งให้ช่างทองเมืองจันทบุรีทำ” ปัจจุบันช่างทำทองรูปพรรณยังคงสร้างผลงานที่มี ชื่อเสียงไม่แพ้อดีต การคิดค้นวิธีการเผาพลอยเพิ่มคุณค่าและความงาม การคิดค้นวิธีการให้น้ำพืชผลไม้ ที่ เรียกว่า “นายดำน้ำหยด” เป็นต้น (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2544 : 148)

ศิลปกรรมในจังหวัดจันทบุรี

ศิลปกรรม คือ สิ่งที่สร้างขึ้นเป็นงานศิลปะที่มีความละเอียด ประณีต บรรจง เช่นงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม

งานจิตรกรรม คือ ผลงานทางศิลปะที่เกิดจากการระบายสีชนิดต่าง ๆ มีลักษณะเป็น 2 มิติ คือ กว้างและยาว ส่วนมิติที่ 3 เป็น “มิติลวง” ที่เป็นความรู้สึกของมนุษย์ ที่รู้สึกรู้สึกว่ามีความลึก ศิลปินจะ แก้ปัญหาความลึกบนระนาบด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ใช้วิธีการวางรูปทรงซับซ้อนกัน ระบายสีไม่มีน้ำหนัก ต่างกัน หรือเขียนภาพโดยอาศัยทฤษฎีเปอร์สเปคตีฟ

จิตรกรรมฝาผนัง (Mural Painting) เป็นภาพเขียนที่วาดบนผนัง อาคาร หรือเพดาน เพื่อประดับ ตกแต่งและเล่าเรื่อง จิตรกรรมสีฝุ่น (Tempera) เป็นภาพเขียนที่วาดบนฝาผนังเป็นไม้และปูน โดยผนังปูน นั้นต้องแห้งสนิท สีที่ใช้เขียน คือ สีฝุ่นผสมกาวหรือไข่ขาว จิตรกรรมประเภทนี้ในประเทศไทยนิยมทำกัน มาก

งานจิตรกรรมฝาผนังมักปรากฏอยู่ตามผนังโบสถ์ในวัดต่าง ๆ ในจังหวัดจันทบุรี เช่น จิตรกรรมฝา ผนังวัดเขาน้อย ตำบลคมบาง อำเภอมะนัง มีจิตรกรรมฝาผนังเป็นเรื่องพุทธประวัติ ดอกไม้ร่วง บานผลและเป็น ภาพทหารฝรั่ง (เขียนเมื่อ พ.ศ. 2450) เพดานเป็นรูปดาวดารา ภาพจับพระยาภาคเือก วัดเนินสูง ตำบล คลองนารายณ์ อำเภอมะนัง ในโบสถ์ มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพพุทธประวัติ ทศชาติชาดก ต้นนารี ผล (ขุนภักษะราชวิธีรัฐ เขียนเมื่อปี พ.ศ. 2460) วัดเกาะขวาง ตำบลเกาะขวาง อำเภอมะนัง ในโบสถ์ มี จิตรกรรมลายเพดาน เป็นลายกระบวนจีน วัดคลองน้ำเค็ม ตำบลคลองน้ำเค็ม อำเภอสอยดาว ในโบสถ์ มี จิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพพุทธประวัติ ช่วงล่างเป็นภาพคนแบก มีลายประดับเพดานรูปครุฑ นกยูง นาคเกี่ยว ดวงดารา รามสูร เมขลา วัดบางสระแก้ว ตำบลบางสระแก้ว อำเภอสอยดาว ในกุฏิ มีจิตรกรรมลาย เพดาน รูปพญานาค วัดตะปอนน้อย ตำบลตะปอน อำเภอสอยดาว

ประติมากรรม (Sculpture)

ประติมากรรม เป็นทัศนศิลป์แขนงหนึ่ง เกิดจากการปั้น แกะสลัก ตีเคาะ หล่อ โดยจะมีลักษณะเป็นสามมิติ คือ มีความกว้าง ยาวและลึก ที่สามารถสัมผัสได้จริง อนึ่ง ประติมากรรมสร้างจากวัสดุที่เปลี่ยนแปลงรูปทรงได้ (Plasticity) เช่น ดินเหนียว ดินน้ำมัน หิน ไม้ โลหะ บางทีเรียกว่า พลาสติก อาร์ต (Plastic Art)

นักวิชาการบางท่านให้ความหมายของประติมากรรมว่า “ประติมากรรมเป็นศิลปะของคนตาบอด” หมายความว่า เป็นศิลปะที่สามารถรับรู้ได้ด้วยการสัมผัส สำหรับคนตาบอดก็รับรู้ได้ โดยการลูบคลำ เป็นต้น คำว่า “ประติมากรรม” เขียนได้สองอย่าง คือ

1. ประติมากรรม หมายถึง รูปปั้น แกะสลัก โดยทั่วไป เช่น คน สัตว์ สิ่งของ
2. ปฐุมิมากรรม หมายถึง รูปปั้น แกะสลักอันเป็นรูปเปรียบหรือรูปแทนตัวบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งมิได้หมายความว่า เป็นรูปจำลองของคนจริง ๆ ดังเช่น “พระพุทธปฐุมิมา” คือ รูปเปรียบหรือรูปแทนสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มิได้หมายความว่า พระพุทธองค์จะต้องมีรูปร่างดังพระพุทธปฐุมิมาที่ช่างปั้น หรือ แกะสลักขึ้นมา

ประติมากรรมแบ่งตามลักษณะได้หลายแบบ คือ

1. แบบนูนต่ำ (Bas Relief) เป็นรูปทรงที่ต้องดูด้านหน้าเพียงด้านเดียว โดยจะมีฐานอยู่ด้านหลัง เวลาตั้งแสดงก็ต้องใช้วิธีแขวนหรือติดข้างฝา เช่น เกรียถุต่าง ๆ เช่น ภาพนูนต่ำพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

2. แบบนูนสูง (High Relief) เป็นรูปทรงที่ดูได้ทางด้านหน้าด้านเดียว โดยจะมีฐานอยู่ด้านหลัง เวลาแสดงต้องใช้วิธีติดข้างฝา เช่น ภาพแกะสลักไม้บานประตูวัดสุทัศน์เทพวราราม อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รูปสลักทับหลัง ตามปราสาทหินในประเทศไทย

3. แบบลอยตัว (Round Relief) เป็นทรงลอยตัว สามารถดูได้รอบด้าน เช่น พระบรมรูปทรงม้า พระบรมรูปรัชกาลที่ 6 พระพุทธรูปลีลาที่พุทธมณฑล พระพรหมวสาอัยยิกาเจ้า โดย ศ. ศิลป์ พีระศรี

งานประติมากรรมในจังหวัดจันทบุรี ได้แก่ รูปปั้นอนุสาวรีย์พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช “พระบรมราชานุสาวรีย์” หมายความว่า อนุสาวรีย์ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเป็นคุณอย่างยิ่งใหญ่แก่ชาติไทยในยุคสมัยต่าง ๆ ตามที่มีเรื่องหรือพระนามปรากฏในเอกสารหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้นได้ประดิษฐานไว้ในที่สาธารณะ หรือ ณ ที่ซึ่งเปิดให้มหาชนสักการบูชาและชมได้ (อนุสาวรีย์ในประเทศไทย : 2539) ชาวจังหวัดจันทบุรีมีความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ทรงรวบรวมคนไทยกอบกู้อิสรภาพจากพม่าได้เป็นผลสำเร็จ ทรงฟื้นฟูประเทศไทยให้เข้าสู่ความสงบโดยเร็ว เนื่องจากในระหว่างที่พระองค์ทรงรวบรวมกำลังคนและอาวุธยุทธโปกรณ์เพื่อกอบกู้บ้านเมืองนั้น ทรงใช้เมืองจันทบุรีเป็นฐานที่มั่นคง ชาวจังหวัดจันทบุรีได้ร่วมก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้เป็นอนุสรณ์ จำนวน 2 แห่ง คือ

1. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ สวนสาธารณะทุ่งนาเขย อำเภอ

เมืองจันทบุรี มีรูปลักษณะพระบรมรูปทรงม้าพระที่นั่งออกศึก ทรงเครื่องกษัตริย์นักรบ ขนาดสองเท่าครึ่งของพระองค์จริง รอบพระบรมรูปเป็นทหารคนสนิท 4 คน คอยอารักขาทั้งสี่ด้าน

2. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ ค่ายตากสิน จังหวัดจันทบุรี
พระบรมรูปอยู่ในท่าทรงพระแสงดาบบัญชาการรบ

สถาปัตยกรรม (Architecture)

สถาปัตยกรรมเป็นแขนงหนึ่งของทัศนศิลป์ โดยมีจุดมุ่งหมายในการสร้างสรรค์ที่แตกต่างไปจากทัศนศิลป์ทั้ง 3 สาขาที่กล่าวแล้วทั้งหมด กล่าวคือ “สถาปัตยกรรมคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเพื่อสนองความต้องการทางร่างกายเป็นอันดับแรก ต่อไปจึงจะนึกถึงความงาม” ต่อไปนี้โปรดสังเกตความหมายของสถาปัตยกรรมที่ผู้รู้ได้นิยามไว้อย่างน่าสนใจ

1. สถาปัตยกรรม เป็นวิทยาศาสตร์ของการก่อสร้าง (Architecture is the science of building) หรือสถาปัตยกรรม คือ “การกำหนดบริเวณที่ไว้เพื่อประโยชน์ใช้สอย (The limitation of space)

2. เลอ คอร์บูซีเออ (Le Corbusier) สถาปนิกชาวฝรั่งเศส และของโลกได้ให้คำนิยามสถาปัตยกรรมว่า สถาปัตยกรรม คือ “ประติมากรรมขนาดใหญ่”

จุดมุ่งหมายในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรม

หลุยส์ ซัลลิแวน (Louis Sullivan) สถาปนิกผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้างตึกระฟ้าในสหรัฐอเมริกาและแฟรงค์ ลอยด์ ไรท์ (Frank Lloyd Wright) สถาปนิกผู้ออกแบบ “บ้านน้ำตก” อันงดงามต่างลงความเห็นคล้ายกันว่า “จุดมุ่งหมายในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรม” คือ “ประโยชน์ใช้สอย”

การที่สถาปัตยกรรมจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยก่อนเรื่องอื่น เพราะมนุษย์จะต้องเข้าไปใช้ประโยชน์ในเนื้อที่ว่างของสถาปัตยกรรมนั้น ดังนั้น สถาปัตยกรรมจะต้องมีความมั่นคงแข็งแรง ทนทาน สามารถคุ้มภัยให้แก่มนุษย์ได้ ดังนั้น สถาปัตยกรรมจึงต้องใช้เทคโนโลยีทางด้านวิทยาศาสตร์เข้าช่วย เช่น การคำนวณโครงสร้าง วัสดุ การกำหนดขนาดของสายไฟฟ้าที่จะใช้ในอาคาร สิ่งเหล่านี้จะต้องดำเนินการโดยผู้ที่มีความรู้สมดังคำกล่าวที่ว่า “สถาปัตยกรรม คือ วิทยาศาสตร์ของการก่อสร้าง”

สถาปัตยกรรมแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. สถาปัตยกรรมเปิด (Opened Architecture) เป็นสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ จึงต้องจัดสภาพให้อื้อต่อการอาศัยของมนุษย์ เช่น มีแสงสว่างพอเหมาะ มีการระบายถ่ายเทอากาศได้ดี ได้แก่ บ้านเรือน โรงเรียน โรงพยาบาล โบสถ์ วิหาร เป็นต้น โบสถ์ วิหาร แสดงให้เห็นถึงอุดมการณ์และความใฝ่ฝันของประชาชนที่ร่วมมือกันสร้างขึ้น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวของแต่ละศาสนา ย่อมต้องแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นและความศรัทธาของคนในสังคมนั้น โบสถ์ – วิหาร ได้รับการสร้างขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ใช้สอยโดยจัดระบบแสงสว่าง การถ่ายเทของอากาศอันเป็นผลต่อร่างกายของมนุษย์โดยตรง ส่วนบรรยากาศภายในก็เป็นผลต่อจิตใจของมนุษย์อย่างสำคัญเช่นกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา จึงมีการตกแต่งภายในงดงาม เช่น เขียนภาพฝาผนัง หรือประดับกระจกสี

บ้านเรือน เป็นหนึ่งในปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ บ้านมิใช่เป็นเพียงที่ซุกหัวนอนเท่านั้น บ้านที่ดีจะต้องแสดงให้เห็นชีวิตที่สงบสุข แฟรงค์ ลอย ไรท์ กล่าวว่า “บ้านเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตร่างกาย เป็นบ้านของจิตใจฉันใด บ้านก็เป็นร่างกายของครอบครัวที่อาศัยอยู่ในบ้านฉันนั้น”

2. สถาปัตยกรรมปิด (Closed Architecture) ได้แก่ สุสาน อนุสาวรีย์ เจดีย์ สถูป พระธาตุ มณฑปและพระปราสาท ซึ่งสร้างขึ้นตามความเชื่อถือศรัทธาของสังคม สิ่งก่อสร้างดังกล่าวจะถูกสร้างขึ้นโดยไม่เอื้ออาหารต่อระบบการดำรงชีวิตของมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตอื่นใด

สถาปัตยกรรมในจังหวัดจันทบุรี เป็นโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนไว้กับกรมศิลปากร ได้แก่

วัดเพนียด ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมือง ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2478 ประกอบด้วยกำแพงก่อด้วยอิฐศิลาแลง กว้าง 16 เมตร ยาว 26 เมตร สูง 3 เมตร (เฉพาะที่ขึ้นทะเบียน) ส่วนที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียน สสำรวจโดยคณะกรรมการสำรวจโบราณสถานเมืองเพนียด แต่งตั้งโดยสภาตำบลคลองนารายณ์ สำรวจเมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2499 ได้ข้อมูลว่า เพนียดเป็นกำแพงก่อสร้างด้วยอิฐศิลาแลง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 17 เมตร ยาว 57 เมตร และโบราณสถานเพนียดอีกแห่ง อยู่ห่างออกไป 30 เมตร แต่ถูกทำลายเหลืออยู่เพียงมูลดิน

ค่ายเนินวง ตำบลบางกะจะ อำเภอเมือง ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 71 ตอนที่ 3 ลงวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2497 เนื้อที่ 270 ไร่ 2 งาน 96 ตารางวา

วัดพลับ ตำบลบางกะจะ อำเภอเมือง ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 97 ตอนที่ 41 ลงวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2532 เนื้อที่ 4 ไร่ 2 งาน 96 ตารางวา ตามทะเบียนโบราณสถานวัดพลับที่ขึ้นทะเบียนไว้ ประกอบด้วย วิหารไม้ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยา ตัววิหารตั้งอยู่ทางทิศเหนือหน้าวัด รูปทรงเป็นอาคารไม้สี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาทรงจัตุรมุขประดับด้วยเจดีย์ขนาดเล็ก เครื่องล่ายองหรือปั้นลม (ไม้แผ่นปิดหัวแป้โครงหลังคา) เป็นไม้แกะสลักสวยงาม ช่องลมทั้งสี่ด้านฉลุเป็นลวดลายฝีมือช่างพื้นเมือง หอไตร มีรูปทรงเป็นหอไตรขนาดกลาง สร้างอยู่ในสระน้ำ เป็นอาคารทรงไทยหลังคาสองชั้น ทรงจั่ว มีระเบียงรอบหอ โครงสร้างเป็นไม้ตกแต่งด้วยเครื่องล่ายองไม้ยังพอมองเห็น การตกแต่งเสาและบริเวณด้านหน้าที่เคยเป็นลวดลายลงรักปิดทอง แบบลายรดน้ำ พระปราสาท สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2441 ประกอบด้วยองค์ปราสาทสูงประมาณ 20 เมตร ซึ่งมีซุ้มประตูสี่ทิศ เหนือประตูเป็นรูปราหูอมจันทร์ ตัวปราสาทตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ 2 ชั้น มีบันไดทางขึ้น 4 ทาง ส่วนยอดปราสาทมีการซ้อนชั้น มีชั้นเชิงบาตรรองรับตัวปราสาทขนาดเล็ก มีรูปปั้นเศียรช้างประดับทั้ง 4 ทิศ ลักษณะยอดบนซึ่งเป็นยอดปราสาทและตรีศูลเป็นลักษณะที่ไม่ได้พบมากนักในภาคตะวันออก โบสถ์ เป็นโบสถ์ที่ใช้ในการประกอบน้ำพระพุทธรูปสำหรับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ ตัวโบสถ์มีการบูรณปฏิสังขรณ์แล้วหลายครั้ง ปัจจุบันมีลักษณะเหมือนโบสถ์ไทยทั่วไป หน้าบันเป็นลวดลายปูนปั้นพระนารายณ์ทรงครุฑ เครื่องตกแต่งหลังคาเป็นปูนปั้นเช่นเดียวกัน เจดีย์กลางน้ำ เป็นเจดีย์ทรงกลม ก่ออิฐหินปูน สูงประมาณ 7 เมตร ไม่ประดับกระเบื้อง ยกฐานสูง ตัวองค์ระฆังขนาดเล็ก มีส่วนประกอบแบบเจดีย์ระฆังทรงกลมทั่วไป ลักษณะศิลปะแบบอยุธยาตอนกลางได้รับการบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2481

มีสถาปัตยกรรมเก่าแก่ของวัดพลับอีกหลังหนึ่งซึ่งไม่ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานไว้พร้อมกันกับหลังอื่นคือเมรุเผาศพซึ่งชาวบ้านบางกะจะจะเรียกเป็นภาษาพื้นบ้านว่า “สำช่าง” สร้างด้วยไม้ เป็นรูปทรงสูงประกอบด้วยเสาไม้กลมสี่ต้นรองรับหลังคาสีเหลี่ยม ย่อขึ้นไป 5 ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ปลายยอดแหลม ด้านหน้ายังมีอาคารเป็นศาลาโถงอีกหลังหนึ่ง ซึ่งเป็นอาคารที่สร้างคู่กันมา ปัจจุบันถูกพายุฝนพัดพังลงมากองอยู่กับพื้นแล้วเหลือแต่ศาลาโถงเท่านั้น

อลังกรณ์เจดีย์ เป็นเจดีย์ศิลาแลง ทรงกลมแบบลังกา มีบันไดขึ้นบานประทักษิณทั้ง 4 ด้าน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสน้ำตกพลิว พ.ศ. 2419 ทรงโปรดฯ ให้พระยาจันทบุรี สร้างขึ้น ณ เขาสระบาปบริเวณน้ำตกพลิว ต่อมาอลังกรณ์เจดีย์ชำรุดทรุดโทรมมาก จังหวัดจันทบุรีและกรมศิลปากร จึงร่วมกันบูรณะขึ้นใหม่ตามแบบเดิม เมื่อ พ.ศ. 2508

เจดีย์และมณฑปวัดเขาพลอยแหวน ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 104 ตอนที่ 143 ลงวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2530 เนื้อที่ 2 ไร่ 90 ตารางวา เจดีย์และมณฑปวัดเขาพลอยแหวน ตั้งอยู่บนเขาพลอยแหวน อำเภอท่าใหม่ มีเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา 1 องค์ ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุใกล้เคียงกันมีมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง 1 องค์ มีประวัติการก่อสร้างในปี พ.ศ. 2379 โดยพระยาไชยบดีณรงค์ฤาษี (ตามพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี พ.ศ. 2419 ว่าสร้างโดยพระนนทบุรี (สองเมือง) เจ้าเมืองจันทบุรีในสมัยรัชกาลที่ 3 ภายหลังเป็นพระยาไกรโกษา เจดีย์สูง 12.75 เมตร ฝีมือช่างพื้นเมือง ได้มีการบูรณะในปีพ.ศ. 2495-2496 ส่วนมณฑปพระพุทธบาทยังสร้างไม่สมบูรณ์จนกระทั่งปัจจุบัน

ตึกแดง ตำบลปากน้ำแหลมสิงห์ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 102 ตอนที่ 31 ลงวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2528 เนื้อที่ 1 ไร่ 1 งาน 11.87 ตารางวาตึกแดงอยู่ที่ชายหาดแหลมสิงห์ห่างจากจังหวัด 30 กิโลเมตร กองทหารฝรั่งเศสสร้างขึ้นเพื่อเป็นกองบัญชาการและที่พักนายทหารที่รักษาปากน้ำแหลมสิงห์ เมื่อสมัยฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี พ.ศ. 2436 ลักษณะเป็นก่ออิฐถือปูนชั้นเดียวทาสีแดง จึงถูกเรียกว่า “ตึกแดง” กว้าง 7 เมตร ยาว 32 เมตร ภายในแบ่งเป็น 5 ห้อง แต่ละห้องมีประตูกลางทะเลถึงกันตลอด ตึกแดงได้รับการบูรณะโดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2528 ได้เคยใช้ประโยชน์เป็นห้องสมุดประชาชนและศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน

คุกขี้ไก่ (คุกฝรั่ง) ตำบลปากน้ำแหลมสิงห์ อำเภอแหลมสิงห์ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 113 ตอนที่ 50 ลงวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2539 เนื้อที่ 3 งาน 45 ตารางวา คุกขี้ไก่อยู่ใกล้ชายหาดแหลมสิงห์ ก่อสร้างคร่าวเดียวกับตึกแดง ลักษณะอาคารเป็นตึกก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น ชั้นบนเป็นพื้นไม้ รูปตึกสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างยาวด้านละ 4 เมตร มีประตูออก 1 ประตู มีช่องหน้าต่างเรียงกันทั้ง 4 ด้าน ลักษณะหน้าต่างสูงแคบภายนอกกว้าง ภายในแคบมีช่องสำหรับเลี้ยงป็น เล่ากันว่าเดิมเป็นป้อมปืน แต่ต่อมาฝรั่งเศสใช้เป็นที่ขังคน และเลี้ยงไก่ไว้ข้างบน ให้ไก่ขี้รดหัวนักโทษ เดิมมีน้ำล้อมรอบ 3 ด้าน แต่น้ำเขาเซแห้งพังลงมา 1 ด้าน สภาพปัจจุบันบูรณะโดยกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2515

ป้อมไพร่พินาศ ตำบลบางกะไชย อำเภอแหลมสิงห์ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 12 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2478 ป้อมไพร่พินาศตั้งอยู่บนภูเขาแหลมสิงห์ เป็นตึกดินก่ออิฐฉาบ

ป็น กว้าง 3 เมตร ยาว 5 เมตร ผนังหนา 60 เซนติเมตร มีคลังกระสุนดินดำแยกอยู่ต่างหาก เป็นตึกก่ออิฐถือปูนกว้าง 1 เมตร ยาว 2.8 เมตร ปัจจุบันเหลือเพียงแต่ซากพอสังเกตได้ ใกล้เคียงกันนี้มีเจดีย์องค์หนึ่งที่ชาวจันทบุรีได้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2449 เพื่อเป็นที่ระลึกว่ากองทัพฝรั่งเศสได้ถอนตัวออกไปแล้ว

ศาลากลางเก่า ตำบลวัดใหม่ อำเภอเมือง ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 94 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2520 ศาลากลางเก่าจังหวัดจันทบุรีสร้างเมื่อ พ.ศ. 2459 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ใช้เป็นที่ทำการมณฑลจังหวัดจันทบุรี ซึ่งประกอบด้วยเมืองจันทบุรี ระยอง และตราด จนกระทั่ง พ.ศ. 2476 ยกเลิกมณฑล ใช้เป็นศาลากลางจังหวัดจันทบุรี จนถึง พ.ศ. 2521 ศาลากลางหลังเก่าเป็นอาคารชั้นเดียว รูปทรงเป็นอาคารแบบยุโรป ตัวอาคารก่ออิฐฉาบปูน ยกใต้ถุนสูงสำหรับเก็บวัสดุ อาคารมีความยาว 73 เมตร กว้าง 27 เมตร มีระเบียงด้านหน้ายาวตลอด กับทึบยังมีมุขยื่นออกไป ชุ่มระเบียงเป็นรูปโค้ง 3 ชุ่ม เหนือชุ่มเป็นหน้าบันรูปจั่ว เครื่องบนและฝ้าเพดานเป็นไม้ หลังคามุงกระเบื้องเว้า เสาระเบียง กั้นสาด ช่องลม ตกแต่งด้วยไม้ฉลุลายสวยงาม นับว่าเป็นสถาปัตยกรรมแบบผสมผสานระหว่างตะวันออกและตะวันตก

หออทะเบียนที่ดินเก่า ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 94 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2520 มีเนื้อที่ 9 ไร่ 12 ตารางวา สำนักงานที่ดินจังหวัดจันทบุรี เดิมเรียกว่า หออทะเบียนที่ดินทำการครั้งแรกเมื่อวันที่ 21 กันยายน 2455 มีที่ทำการเป็นตึกแถวอยู่ในตลาดจันทบุรี ต่อมาปี พ.ศ. 2459 ย้ายมาอยู่กับศาลาัฐบาลมณฑล และก่อสร้างอาคารเปิดใช้งานเป็นทางการในวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2463

หอไตรวัดตะปอนน้อย ตำบลตะปอน อำเภอขลุง ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2478 หอไตรอยู่ในสระน้ำข้างศาลาการเปรียญ เป็นหอเก็บพระไตรปิฎกขนาดเล็ก ขนาดกว้างประมาณ 1.50 เมตร ยาวประมาณ 2.45 เมตร ปัจจุบันพังลงมาทั้งหลังแล้วทางวัดยังเก็บชิ้นส่วนไม้ไว้ใต้ถุนศาลาเกือบครบทั้งหลัง

กำแพงเมืองจันทบุรี ค่ายตากสิน เมืองเก่าจันทบุรีอยู่บนเนินดินสูงริมแม่น้ำจันทบุรี ฝั่งตะวันตก มีคลองท่าช้างเป็นสาขาของแม่น้ำจันทบุรีไหลผ่านทางด้านทิศเหนือ มีบางส่วนของตัวเมืองเก่าอยู่ภายในค่ายตากสินซึ่งเป็นที่ตั้งของกองพันทหารราบที่ 2 กรมทหารราบที่ 1 กองพลนาวิกโยธิน และกองกำลังป้องกันชายแดน จันทบุรี ตราด ในค่ายตากสินทิศตะวันตก ยังคงปรากฏร่องรอยของคูน้ำคันดินอยู่หลายแห่ง ที่ใช้วิธีขุดคูน้ำพูนดินขึ้นเป็นคันกำแพง คูน้ำบางส่วนตัดลงไปในพื้นที่ศิลาแลง ส่วนที่อยู่นอกค่ายตากสินยังพอมีร่องรอยแนวคูน้ำคันดิน พบบริเวณศาลากลางหลังเก่าและไปรษณีย์ ประมาณว่าขนาดของตัวเมืองจันทบุรีควรมีขนาดกว้างยาวประมาณ 1000×2000 เมตร

วังสวนบ้านแก้ว ในบริเวณมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี อัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 กลับจากประเทศอังกฤษสู่ประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. 2492 โปรดเกล้าฯให้หาที่พักผ่อนพระอิริยาบถ ในปี พ.ศ. 2493 เมื่อเสด็จมาจันทบุรีได้เสด็จไปตามถนนที่ยังไม่ได้ลาดยาง เต็มไปด้วยฝุ่นละอองและเป็นหลุมเป็นบ่อ รถพระที่นั่งกระแทกกระเทือนไปตลอดทาง ทั้งยังผ่านแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ ซึ่งจำเป็นต้องข้ามสะพานชั่วคราวบ้าง หรือแพขนาน

ยนต์ที่เหลือมาจากสมัยสงครามบ้าง ในที่สุดก็ได้พบที่ที่ต้องพระราชหฤทัยที่ทางแยกเข้าเมืองจันทบุรี และทางไปยังจังหวัดตราด จึงทรงตัดสินพระราชหฤทัยกู้เงินจากธนาคารเพื่อทรงซื้อที่ดินบริเวณดังกล่าวจากเจ้าของที่ดินหลายรายรวมกันได้ 687 ไร่ มีลักษณะเป็นที่ดินอยู่สองฝั่งคลองบ้านแก้ว และพระราชทานนามที่ดินตามชื่อตำบลว่า “สวนบ้านแก้ว”

พระตำหนัก พระตำหนักหลังแรกที่ประทับเป็นเรือนไม้ไผ่หลังคามุงจากแบบเรือนชาวบ้านชนบททั่วไป ได้ทรงปลูกเรือนแถวเป็นเรือนไม้ไผ่หลังคาจากเช่นเดียวกันล้อมรอบที่ประทับของพระองค์อีก 4-5 หลัง ในที่สุดวังสวนบ้านแก้วก็มีปฐุมตำหนักขึ้นเรียบร้อยพร้อมที่จะใช้ชีวิตเยี่ยงสามัญชนได้ ผู้ที่ตามเสด็จที่สำคัญก็มีท่านชายนนท์ ท่านหญิงพรรณเพ็ญแข ม.ร.ว.บรลือศักดิ์ และคนอื่น ๆ อีกหลายคน หลังจากที่อยู่เรือนจากไม่นาน สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีก็รับคำสั่งให้สร้างเรือนไม้เล็ก ๆ ขึ้นสองหลัง เรียกว่า เรือนเทา เรือนแดง และสร้างเรือนแบบบังกะโลขนาดของชาวบ้านธรรมดาของชาวบ้านธรรมดาอีกหนึ่งหลัง เรียกว่า เรือนเขียว เรือนเทาอยู่ตรงกลาง เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี เรือนเขียวราชเลขาฯ พักและใช้เป็นที่รับแขกด้วย ส่วนเรือนแดงเป็นที่พักของผู้ติดตาม นับว่าเป็นอาคารถาวรชุดแรก สิ่งที่น่าสังเกตคือ เรือนทุกหลังจะมีที่เก็บน้ำฝนไว้ได้ถุน ก่ออิฐโอบปูนอย่างดีทำฝาปิดมิดชิด ในหน้าแล้งสามารถใช้น้ำฝนได้ทันที ส่วนการสร้างตำหนักที่ตามมา ก็อยู่ในลักษณะเดียวกันทั้งสิ้น

ตำหนักใหญ่หรือตำหนักเทา ประมาณ 3 ปีที่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีเสด็จประทับ ณ วังสวนบ้านแก้ว พระองค์ได้ทรงสร้างตำหนักเทาสำหรับเป็นที่ประทับ ตำหนักเทาเป็นคฤหาสน์ขนาดใหญ่ สร้างด้วยไม้สักทองทั้งหลัง แบบชั้นครึ่ง ออกแบบและก่อสร้างโดยหม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤษดากร ชั้นบนเป็นห้องบรรทม มีห้องทรงในห้องบรรทม มีตู้ติดผนังสำหรับเก็บพระภุษาและเครื่องใช้ส่วนพระองค์ ที่ห้องบรรทมถ้าเปิดประตูออกไปทางด้านตะวันออกจะเป็นเฉลียง ซึ่งสามารถมองเห็นทิวทัศน์อันสวยงามของวังสวนบ้านแก้ว มองเห็นลำห้วยที่ไหลผ่านกลางพื้นที่ของสวน ซึ่งลำห้วยนี้สามารถกักน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง ถัดจากห้องบรรทมลงมาจะเป็นห้องโถง 3 ห้องขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นที่พักผ่อนอิริยาบถและรับแขก อีกสองห้องใช้เป็นห้องเครื่องฝรั่งและห้องเตรียมเครื่องเสวย จากตำหนักเทาจะมีทางเดินต่อมาทางห้องเครื่อง ซึ่งเป็นอาคารอีก 2 หลัง ด้านหลังของตำหนักเทาจะปูอิฐเป็นที่ลาดลดหลั่นกันไป มีการปลูกไม้ต้น ไม้ดอก ไม้ประดับสวยงามและทำเป็นธารน้ำตกไหลลดหลั่นลงสู่ลำห้วย ที่แห่งนี้สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีทรงสร้างเรือนเพาะชำ ทรงลงมือเพาะต้นไม้เอง ดูแลเอง ปลูกเอง โปรดการดูแลต้นไม้เอาพระทัยใส่อยู่ตลอดเวลา ตำหนักเทานี้ใช้เวลาสร้างเกือบ 3 ปีจึงแล้วเสร็จ และได้ใช้เป็นที่ประทับตลอดมา

พระตำหนักดอนแค (ตำหนักแดง) พระตำหนักดอนแคเป็นอาคารทรงยุโรปสองชั้น สร้างด้วยไม้สักทอง ทาสีแดงคล้ำ ออกแบบโดยหม่อมเจ้าการวิน จักรพันธ์ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีโปรดเกล้าฯ ให้เป็นบ้านของราชเลขาการและรองราชเลขาการในพระองค์ พระองค์เสด็จราชดำเนินมาประทับ ณ พระตำหนักดอนแคในช่วงที่หม่อมเจ้าหญิงพองผ่องแผ้ว จักรพันธ์ พระชนิษฐา ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งราชเลขาการในพระองค์สืบต่อจากหม่อมราชวงศ์สมิครสมาน กฤษดากร

วัดพระแม่ปฏิสนธินิรมล (โบสถ์วัดคาทอลิก) เป็นวัดคาทอลิกที่สร้างขึ้นในสมัยชาวญวนประมาณ 30 คนอพยพมาอยู่ที่จันทบุรีครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ พ.ศ. 2215-2275 การตั้งถิ่นฐาน

ได้สร้างวัดคาทอลิกขึ้นที่ริมฝั่งขวาของแม่น้ำจันทบุรี จนกระทั่งก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 วัดคาทอลิกจันทบุรีก็เป็นแหล่งอพยพที่สำคัญของผู้นับถือศาสนาคริสต์ ดังเช่นในปี พ.ศ. 2308 ก่อนกรุงศรีอยุธยาแตก 2 ปี มีกลุ่มบาทหลวงชาวฝรั่งเศสอพยพมาอยู่ที่จันทบุรี และในปีที่เสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2310 นั้น อธิการสามเณรลัทธิชาวตะวันตกและชาวญวนก็ได้อพยพมาอยู่ที่จันทบุรี บาทหลวงฝรั่งเศสที่อพยพหนีไปก่อนตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2308 ได้บันทึกไว้ว่าเมืองจันทบุรีนี้เป็นหนทางเหมาะสำหรับจะหนีไปที่อื่นได้ง่าย ตัวโบสถ์หลังปัจจุบันนับเป็นหลังที่ 5 สร้างโดยคุณพ่อเปโตร ปรีกาล เมื่อ พ.ศ. 2449 เป็นรูปแบบศิลปะโกธิค ตัวโบสถ์ยาว 60 เมตร กว้าง 20 เมตร เคยมียอดแหลมที่ห่อหุ้มสองข้าง ต่อมาได้เอาออกเมื่อปี พ.ศ. 2483 เนื่องจากเป็นจุดเด่นเมื่อมีการโจมตีทางอากาศในสมัยสงครามอินโดจีน มีการประดับกระจกสีแบบสเตนกลาสเป็นภาพนักบุญที่สวยงามและมีคุณค่าทางศิลปะ

อาคารประวัติศาสตร์กรณีพิพาท ร.ศ. 112 อาคารส่วนใหญ่ได้ถูกก่อสร้างขึ้นในสมัยที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครองจันทบุรีตามอนุสัญญาข้อ 6 ซึ่งต่อท้ายหนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามและกรุงฝรั่งเศส วันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 (ร.ศ. 112) ปัจจุบันอยู่ในค่ายตากสิน เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูนเรียบ เป็นสถาปัตยกรรมตามแบบของยุโรปทั้งลวดลายและวิธีการใช้รูปทรงอาคาร

อาคารคลังกระสุนของทหารฝรั่งเศส ปัจจุบันอยู่ในค่ายตากสิน เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูน ยกพื้นสูงป้องกันปัญหาน้ำท่วม รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบยุโรป

วัดทองทั่ว ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมืองจันทบุรี ตำแหน่งที่ตั้งวัดซึ่งไม่ห่างจากโบราณสถานเมืองเพ็ญตมามากนัก วัดทองทั่วมีโบสถ์หลังเก่าซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบต้นรัตนโกสินทร์ สร้างทับไปบนศาสนสถานแบบขอม ทางทิศตะวันออก หน้าโบสถ์มีสิ่งหนึ่งแกะสลักด้วยหินทรายสีแดง สูง 90 เซนติเมตร หน้าประตูมีชิ้นส่วนธรณีประตูหินทรายสีขาว ในโบสถ์หลังนี้ ปัจจุบันเป็นที่เก็บทับหลังหินทรายสีขาวแกะสลักเป็นศิลปะแบบถลาบริวัตร์ต่อสมโบรไพรุก (พ.ศ. 1150) อีกชิ้นหนึ่ง คือ ทับหลังหินทรายสีขาวเช่นเดียวกัน แกะสลักเป็นรูปลายพันธุ์พฤกษาและพวงมาลัย ลักษณะศิลปะแบบไพรุกเมง (พ.ศ. 1180-1250) และยังมีเสาประดับกรอบประตูเทวสถาน ลักษณะศิลปะนครวัด มีโกลนพระคเณศแกะไม่เสร็จ ยังกำหนดศิลปะไม่ได้ แต่ร่องรอยด้านหลังที่เป็นรอยเศียรนาค คือ การดัดแปลงพระพุทธรูปนาคปรกให้เป็นเทวรูป แสดงให้เห็นถึงลักษณะศิลปะทวารวดีที่ปะปนกับขอม ซึ่งขึ้นอยู่กับผู้ครอบครองนครจะเลื่อมใสศรัทธาศาสนาใดมากกว่ากัน ลักษณะแบบนี้พบในเมืองโบราณหลายแห่งทางภาคตะวันออกนี้ เช่น เมืองพระรถ เมืองศรีมโหสถ เมืองตลิ่งชันและโคกกระโดน

วัดไผ่ล้อม อยู่ในเขตตำบลจันทนิมิต อำเภอเมืองจันทบุรี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรี จากการสำรวจพระอุโบสถหลังเก่าเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบทางสถาปัตยกรรมเป็นลักษณะอาคาร ร. 3 พระอุโบสถมีกำแพงล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน มีช่องทางเข้าทั้ง 4 ด้าน ขนวนด้านหลังมีเสารองรับ 5 ต้น ไม่มีบัวหัวเสา ฐานอาคารเป็นเส้นตรง มีเจดีย์มุมอยู่ในกำแพงแก้ว เป็นเจดีย์แบบย่อมุมไม้สิบสองขนาดเล็กภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนภาพเต็มผนังทั้ง 4 ด้าน บริเวณหรือกรอบหน้าต่างด้านล่างและบริเวณช่องระหว่างหน้าต่างชำรุดลบลiebenไปมาก โต๊ะเขียนภาพ ต้นไม้ประเภทยอนไซและดอกไม้เมืองจีน เหมือนช่องหน้าต่างทั้งสองด้านเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับ เรื่องทศชาติชาติโดยแบ่งออกเป็นช่อง ๆ ด้านละ

5 ช่อง ด้านหน้าพระประธานเขียนภาพพุทธประวัติโดยเขียนต่อกันไปบนผนัง ไม่มีฉากหรือเส้นแบ่งกันเป็นตอน ๆ ด้านหลังพระประธานเขียนเป็นภาพเทพอำนาจพร ลักษณะการเขียนน่าจะเป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นหลังรัชกาลที่ 3 ลงมา เนื่องจากมีชาวต่างชาติปรากฏเป็นจำนวนมากในภาพวาด ด้านหลังโบสถ์ทางด้านทิศตะวันตกมีเจดีย์ทรงระฆัง มีกำแพงแก้วล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน มีทางเข้าด้านทิศเหนือและทิศใต้ เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานสูง ลักษณะเป็นเจดีย์ศิลปะรัตนโกสินทร์ สูงประมาณ 10 เมตรส่วนโบสถ์มีอาคารเลียนแบบศิลปะตะวันตก อาคารเป็นตัวตึกห้องเดียว หลังคาแบบเรือนมนิลา แต่ได้ดัดแปลงให้เข้ากับอาคารภายในวัดโดยเติมหลังคาจั่วแหลมขึ้นไป ผนังอาคารประดับด้วยเสาดัดผนัง โดยใช้เสาเจาะช่องยื่นออกมาจากผนังเพียง 1 ใน 4 มีเสารองรับหลังคาตลอดทั้ง 4 ด้าน ภายในประดิษฐานพระสาวกสำริด ขนาดหน้าตักกว้าง 60 เซนติเมตร จากหลักฐานการค้นคว้าประวัติวัดไผ่ล้อม ปรากฏว่าพระอุโบสถหลังนี้สร้างเมื่อไรไม่ปรากฏ พ.ศ. และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ในปี พ.ศ. 2325 ในช่วงเวลาล่วงเลยมาถึงรัชกาลที่ 3 ได้บูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ รวมอายุพระอุโบสถแล้วประมาณ 216 ปี นับได้ว่าพระอุโบสถหลังนี้ควรอนุรักษ์เอาไว้ และยังทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม จิตรกรรม เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาต่อไป

ศาลหลักเมืองจันทบุรี ตั้งอยู่ที่หน้าค่ายตากสินด้านซ้าย เป็นศาลหลักเมืองที่ตั้งขึ้น หลังจากย้ายมาจากบ้านหัววัง (ตำบลพุงทะลายเดิม) มาแล้ว ศาลเดิมคงจะสร้างด้วยศิลาแลงแต่ได้ชำรุดทรุดโทรมไปจนต้นโพธิ์ต้นข่อยขึ้นปกคลุม และในที่สุดตัวศาลก็ไม่มีเหลืออยู่และหลักเมืองเองก็ไม่ทราบว่ามีรูปร่างลักษณะอย่างไร เมื่อประมาณ 50 ปีกว่ามาแล้ว ศาลหลักเมืองแห่งนี้เป็นศาลไม้อยู่ระหว่างต้นข่อยใหญ่ 2 ต้นศาลหนึ่งและยังมีอีกศาลหนึ่งอยู่ใต้ต้นข่อยอีกต้นหนึ่ง ที่โคนต้นข่อยยังเคยมีก้อนหินศิลาแลงอยู่ ศาลหลักเมืองแห่งนี้กล่าวถึงนี้ ก็คือศาลหลักเมืองซึ่งทางจังหวัดจันทบุรีได้กำหนดให้เป็นศาลหลักเมืองจันทบุรีปัจจุบัน จึงได้ก่อสร้างศาล ฝังเสาหลักเมือง และหล่อองค์เจ้าพ่อขึ้นใหม่เพื่อให้สง่างามสมศักดิ์ศรีของเมืองบ้านพระยาวิสูตรโกษา (พัก สาณะเสน) พระยาวิสูตรโกษาให้ชื่อบ้านหลังนี้ว่า “ทับสาณะเสน” ตั้งอยู่ตรงข้ามกับด้านหลังของห้างสรรพสินค้าโรบินสัน สาขาจันทบุรี ปัจจุบันสาณะเสนเป็นส่วนหนึ่งของสำนักสงฆ์พระยาวิสูตรโกษา หมู่ที่ 7 ตำบลจันทนิมิต อำเภอเมืองจันทบุรีมีเนื้อที่ 16 ไร่ ทับสาณะเสนเป็นหนึ่งในบ้านเก่าที่ยังพอมิให้เห็นในเมืองจันทบุรีทุกวันนี้ เจ้าของบ้านหลังนี้คือ พระยาวิสูตรโกษา (พัก สาณะเสน) มีประวัติรุ่งโรจน์ย้อนหลังไปถึงสมัยรัชกาลที่ 5 และที่ 6 ทับสาณะเสนเป็นอาคารตึกก่ออิฐถือปูนสองชั้น ใต้ถุนต่ำ ขนาดกว้าง 12.65 เมตร ยาว 16.65 เมตร สูงประมาณ 14 เมตร ผนังไม้ตะเคียน หลังคามุงกระเบื้องว่า โครงสร้างหลังคาไม้ รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก โครงตัวอาคารก่อสร้างแบบใช้ระบบผนังรับน้ำหนัก ช่องหน้าต่างโค้ง ประตูโค้ง มองทะลุในแนวเดียวกันตลอด ลายฉลุช่องลมเหนือบานประตูและหน้าต่างรูปทรงเป็นลายเครือเถาที่ประดิษฐ์ตัวลายให้ผูกพันสอดคล้องกันอย่างสวยงาม เป็นชั้นเชิงแปลกตา ลายปูนปั้นของตัวอาคารสะท้อนเงาอดีตย้อนไปถึงสมัยมณฑลจันทบุรียิ่งรุ่งเรือง นับเป็นแบบอย่างของตัวอาคารและสไตล์หน้าต่างแบบศิลปะตะวันตกที่หาได้ยาก จากหลักฐานกรรมสิทธิ์ที่ดินแสดงให้เห็นว่า พระยาวิสูตรโกษาซื้อที่ดิน 16 ไร่ รวม 4 แปลงในปีพ.ศ. 2456-2459 ดังนั้นบ้านหลังนี้จึงมีอายุประมาณ 80 กว่าปี (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544 : 53-69)

จากหลักฐานทางโบราณคดี ข้อมูล ประวัติศาสตร์ รวมทั้ง กลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย รวมทั้งการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างกลมกลืน จันทบุรีซึ่งเป็นเมืองเก่าแก่มากตั้งแต่โบราณกาลนั้นมีความเกี่ยวข้องที่สำคัญกับประวัติศาสตร์ชาติไทย หลายครั้งหลายสมัย จันทบุรีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์มีร่องรอยอารยธรรมโบราณของการตั้งถิ่นฐานอายุไม่น้อยกว่า 10,000-60,000 ปีมาแล้ว ในสมัยประวัติศาสตร์ เมืองจันทบุรีเป็นชุมชนโบราณเก่าแก่มากกว่า 10,000 ปี หลักฐานมีปรากฏทั้งด้าน มานุษยวิทยา ศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี แสดงถึงพัฒนาการ การตั้งถิ่นฐาน และการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ซึ่งมีการสร้างสรรค์ การรับ และการถ่ายทอด รวมทั้งการผสมผสานทางวัฒนธรรม ซึ่งมีพัฒนาการยาวนานต่อมาจนกระทั่งเป็นเมืองจันทบุรี

ในสมัยอยุธยาตอนต้น เมืองจันทบุรีเป็นเมืองประเทศราช มีความสำคัญทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ เพราะตั้งอยู่ในชัยภูมิที่เหมาะสม เป็นทั้งเมืองท่าและเมืองที่คอยควบคุมเขมร ในช่วงสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงยกกองทัพไปตีเมืองเขมร พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันธุมาศกล่าวว่า “พระองค์ทรงให้กองทัพเมืองจันทบุรี คุมเรือ 150 ลำ ไปตีเมืองเขมร ซึ่งเขมรถูกตีแตกยับและกวาดต้อนผู้คนกลับมาถึง 30,000 คน และในช่วงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เขมรเกิดจลาจล ทั้งไทยและญวนต่างเข้าไปแทรกแซง ตั้งแต่นั้นมาเขมรจึงกลายเป็นดินแดนกันชนระหว่างไทยกับญวน และมีการสร้างกำแพง คูเมือง ป้อม หอรบ ตามแบบชาติตะวันตก ปัจจุบันยังคงมีหลักฐานอยู่บริเวณค่ายตากสิน

ในคราวกบฏอิสรภาพ กรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310) จันทบุรีเป็นแหล่งที่ตั้งรวมกำลังของพระยาตาก จนสามารถนำกำลังเข้าต่อสู้กับพม่าและกบฏอิสรภาพกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในทางยุทธศาสตร์ จันทบุรี เป็นเมืองที่คอยส่งข่าวสารเหตุการณ์ในเขมรและญวนให้ทางราชสำนักทราบ และเป็นเมืองหน้าด่านคอยป้องกันการรุกรานของเขมรและญวน ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) มีการสร้างกำแพง คูเมือง ป้อม หอรบ ตามแบบชาติตะวันตก ปัจจุบันยังคงมีหลักฐานอยู่บริเวณค่ายเนินวง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส เหตุการณ์ในครั้งนี้เรียกกันโดยทั่วไปว่า “เหตุการณ์ ร.ศ. 112” (พ.ศ. 2436) ทำให้จันทบุรีต้องตกเป็นเมืองประกันของฝรั่งเศสถึง 11 ปี

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา ประกอบกับการดำเนินงานทางโบราณคดีทั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย การได้พบแหล่งโบราณคดีจำนวนมากทั้งที่อยู่บนบกและใต้น้ำในบริเวณพื้นที่จังหวัดจันทบุรี จึงทำให้จังหวัดจันทบุรีเป็นเมืองแห่งประวัติศาสตร์เป็นดินแดนแห่งอารยธรรมหลายยุคหลายสมัย ดังจะเห็นได้จากหลักฐานต่าง ๆ ทางศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในจังหวัดจันทบุรี การอนุรักษ์ ดูแล และรักษา ศิลปกรรมต่าง ๆ จึงเป็นหน้าที่ของชาวจันทบุรีและชาวไทยที่ควรต้องศึกษาและดูแลถึงสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมโบราณเหล่านี้ควบคู่กันไปด้วย (กามนิต ดิเรกศิลป์, 2556 : ออนไลน์)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อุไรวรรณ รัตนวิระกุล. (๒๕๓๓ : บทคัดย่อ). การศึกษาแหล่งโบราณคดี ณ วัดทองทั่วและบริเวณใกล้เคียง ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี พบว่า ชุมชนโบราณแห่งนีมีการเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และอยู่ต่อเนื่องกันมาโดยไม่ขาดระยะจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ต่อจากนั้นก็ขบเซาลง รูปแบบทางวัฒนธรรมที่ปรากฏ หลักฐานทางด้านโบราณคดีได้ปรากฏอย่างต่อเนื่องกันทุกสมัย ช่วงระยะเวลาที่เจริญรุ่งเรืองนั้นตามหลักฐานทางด้านโบราณคดีเริ่มราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๐ หลังจากนั้นก็เสื่อมโทรมไป รูปแบบทางวัฒนธรรมนั้นปรากฏเพียงรูปแบบเดียว คือ ได้รับอิทธิพลจากศิลปะของอาณาจักรขอมโบราณ ตั้งแต่ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และเด่นชัดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มาปรากฏหลักฐานมากด้านโบราณคดีนี้อย่างชัดเจนราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ชยาภรณ์ ธนภุชชัย. (๒๕๕๑ : บทคัดย่อ). การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการโบราณสถานเมืองโบราณเวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างโดยรวมได้รับผลกระทบจากกิจการท่องเที่ยวในระดับปานกลาง โดยเรื่องที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด ได้แก่ เรื่องขยะมูลฝอยและอาชีพ ส่วนเรื่องที่ได้รับผลกระทบน้อยที่สุด ได้แก่ เรื่องมลภาวะทางเสียง ทั้งนี้เพราะชาวบ้านคิดว่าเสียงที่เกิดจากกิจกรรมการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นเสียงรถม้า รถรางนำเที่ยว หรือเสียงจากการจัดงานต่าง ๆ เป็นเสียงที่ไม่ก่อให้เกิดความรำคาญ กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมจากกิจกรรมการท่องเที่ยวในระดับน้อย ในทุก ๆ ขั้นตอน โดยที่ชาวบ้านสามารถมีส่วนร่วมได้มากแต่เพียงในขั้นตอนของการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาเท่านั้นและชาวบ้านต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน การศึกษาเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมจากกิจกรรมการท่องเที่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคลของประชาชนแตกต่างกัน

สมคิด สุขเอิบ. (๒๕๕๑: บทคัดย่อ). การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรม โดยชุมชนมีส่วนร่วมในวัด จังหวัดยโสธร ผลการวิจัยพบว่า วัสดุ สามารถแยกออกเป็น ๔ ด้าน ได้แก่ ๑) การแกะสลัก เป็นส่วนละเอียดปลีกย่อย ๒) การปิด ๓) การติดกระดาษ ๔) สี ส่วนมากสีที่ปรากฏได้แก่สีแดงและสีดำอันเกิดจากการล่องชาดเพื่อปิดทอง รูปแบบโครงสร้างทางศิลปกรรมของตู้หีบเก็บคัมภีร์ใบลาน ตู้ไทยโบราณที่ปรากฏแบ่งออกได้ดังนี้ ๑) ฐาน โครงสร้างฐานของตู้เก็บคัมภีร์ใบลานเป็นเสาสี่เหลี่ยม มีจำนวนทั้งหมด ๔ ต้น ด้วยกันซึ่งเป็นรูปแบบที่ค่อนข้างมาตรฐาน และยังคงปรากฏโดยทั่วไป ๒) ตัวเรือน โครงสร้างตัวเรือนของตู้ที่ค่อนข้างที่จะทำได้ดีกว่าส่วนอื่น ๆ เนื่องจากตัวตู้ในลักษณะแบบเดิมนั้น มีรูปแบบสี่เหลี่ยมด้านเท่า ปัญหาของตู้ลักษณะเช่นนี้คือมุมที่จะจัดวาง ให้เข้ากับรูปทรงและความยาวของคัมภีร์ใบลาน ๓) ฝา โครงสร้างของฝานั้น เป็นรูปแบบที่สามารถเปิดได้ด้านเดียว และมี ๒ บาน เท่ากัน การมีส่วนร่วมของชุมชนก็มีส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางของการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อให้ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนมากที่สุด เนื่องจากตู้และหีบเดิมที่ปรากฏมีสภาพชำรุดและบางส่วนไม่สามารถใช้งานได้ หากเข้าไปจัดการก็อาจทำให้เสียรูปแบบ และความเป็นศิลปกรรมแบบเดิมไปได้

ดังนั้นจึงได้รับความเห็นจากชุมชนว่าควรมีการสร้างขึ้นมาใหม่เพื่อทดแทน และเหมาะแก่การใช้งาน ส่วนวิธีการอนุรักษ์นั้น ประกอบด้วย ๘ วิธีการคือ การใช้ แบบยั่งยืน การเก็บกัก การรักษา ซ่อมแซม การฟื้นฟูการพัฒนา การป้องกัน การสงวน และการแบ่งเขต ทั้ง ๘ วิธีการนี้ ต้องสร้างความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง มิฉะนั้นแล้ว อาจเกิดความผิดพลาดได้ โดยเฉพาะนักวัฒนธรรมศาสตร์อย่างไรก็ตามการประยุกต์ใช้วิธีการดังกล่าวในปัจจุบันต้องได้รับการปรับเปลี่ยน เนื่องจากปัจจุบันคัมภีร์ใบลานต่าง ๆ ที่ยังไม่มีที่เก็บรักษาอย่าง

เป็นระบบที่ดีนั้น ต้องได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นโดยนำรูปแบบตู้และหีบเก็บคัมภีร์โบราณที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใหม่ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด อันจะส่งผลดีต่อชุมชน ที่ปรากฏตู้และหีบเก็บคัมภีร์โบราณ

พิเนตร ดาวเรือง. (2552 : บทคัดย่อ). กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อย่างมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล ตำบลคันธารราษฎร์อำเภอกันทรวิชัยจังหวัดมหาสารคาม การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยคนในท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าเป็นข้อมูลจากประสบการณ์ ความทรงจำของบุคคล และความทรงจำร่วมของชุมชนการส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งเป็นการแสดงการยอมรับต่อศักดิ์ศรีของคนในท้องถิ่นนอกจากนี้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยังช่วยสร้างกระแสเกี่ยวกับ“จิตสำนึกท้องถิ่น” ให้เกิดความรัก ความภูมิใจต่อท้องถิ่น อีกทั้งเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างหน่วยงานในท้องถิ่น นักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตผู้คนในท้องถิ่นอย่างมีพลัง และจะก่อให้เกิดการยอมรับศักยภาพของคนในท้องถิ่นการวิจัยในครั้งนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อนำเสนอกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนในพื้นที่เมืองโบราณกันทรวิชัย เพื่อนำไปสู่การจัดการพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม พร้อมทั้งการสร้างตระหนักรู้ในคุณค่าและความสำคัญของท้องถิ่นให้กับชุมชน สรุปลงจากการวิจัยทำให้ได้ข้อมูลประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ประวัติศาสตร์โบราณคดีและชีวิตวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นเมืองโบราณกันทรวิชัย ข้อมูลดังกล่าวสามารถนำมากระตุ้นชุมชนเพื่อให้เกิดสำนึกร่วมในคุณค่าและความสำคัญของท้องถิ่น ขณะเดียวกันการจัดการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันยังเป็นเครื่องมือในการ “เชื่อมโยงสายสัมพันธ์” ให้เกิดสำนึกร่วมของการเป็นคนในชุมชนเมืองโบราณกันทรวิชัยอีกด้วย นอกจากนี้ผลจากการวิจัยดังกล่าวทำให้ได้แผนการจัดการและพัฒนาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล เพื่อให้เป็นสถานที่อันแสดงถึง“อัตลักษณ์” ของคนในชุมชนเมืองโบราณกันทรวิชัย รวมทั้งเกิดกลุ่มยุวมัคคุเทศก์ แผนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมอำเภอกันทรวิชัย ตลอดจนการประสานความร่วมมือเพื่อผลักดันแผนการจัดการและพัฒนาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคลให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

วีณา มุลมงคล. (2554 : บทคัดย่อ). การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ผลการศึกษาสามารถแบ่งพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรรอบปราสาทเขาน้อยออกเป็น 3 สมัยหลัก ดังนี้ 1) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย – สมัยทวารวดี (ประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว – ราวพุทธศตวรรษที่ 16) ช่วงนี้เป็นช่วงแรกที่พบร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณ ซึ่งมีอยู่เพียงแห่งเดียว คือ แหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ลือค 2) บ้านเปรมกมล 2) สมัยประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ช่วงก่อนเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 12 – 14) ช่วงนี้เป็นช่วงที่พบร่องรอยหลักฐานด้านการจารึกและศาสนสถาน ที่สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 คือ จารึกเขาน้อย จารึกวัดกุดแต่ และตัวปราสาทเขาน้อย แต่ชุมชนที่ได้ทำการสำรวจในครั้งนี้ ยังไม่มีชุมชนไหนเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 12 เลย 3) สมัยประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ช่วงเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 15 – 18) จากหลักฐานปรากฏว่าชุมชนโบราณในระยะเวลานี้มีทั้งหมด 20 แห่ง ซึ่งเป็นช่วงที่มีความสัมพันธ์กับปราสาทเขาน้อยในระยะเวลาที่คาบเกี่ยวกัน เพราะปราสาทเขาน้อยยังคงอยู่ต่อเนื่องมาถึงพุทธศตวรรษที่ 18